

Катерина Дюжева (Житомир)

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Триптих поезій Ліни Костенко, об'єднаних спільною назвою «Давидові псалми», входить до розділу «Альтернатива барикад» збірки «Вибране» (1989 р.). Від чого барикадується у цьому розділі поетеса? Від цензури, політичних цькувань шістдесятників, заборони друкувати свої твори. Альтернативою войовничих дій проти влади стає поезія – єдина зброя митця. Ліна Костенко в цьому дуже традиційна, адже більшість українських літераторів впродовж свого творчого шляху стикалася з протистоянням і перепонами вільному вияву своєї творчості. І можливість не зламатися під цим натиском була лише одна (згадаймо Євгена Маланюка з його стилетом і стилосом, Лесю Українку з її словом-крицею тощо). Мужня і непоступлива Ліна Костенко теж обирає шлях боротьби, боротьби словом, і закликає:

Злазьте з барикад, герої до першої скрути.

І припиніть міщанські тари-бари.

На барикадах мають право бути

повстанці,

вороги

і санітари [2; 145].

Розділ «Альтернатива барикад» – своєрідна історія змагання поетеси із системою: хто кого подужає? В усіх віршованих творах тут ми бачимо, як муза митця «боліла правдою», «плакала віршами», нарощувала «біцепси душі», не маючи «ні остраху, ні тіні компромісу», не бажаючи пристосовуватися до вимог тих, під чию сопілку танцювали «поети-автомати». У самому кінці

«Альтернативи барикад» читаємо такий несподіваний заголовок: «Давидові псалми». Після різких та сміливих викриттів влади – смиренна молитва стражденної душі, вимученого серця. Поетеса розуміє, що комуністична машина невблаганна, і не вплинеш на неї ні віршами, ні вчинками – нічим. Згасає надія на власні сили та на поетів-однодумців. Що ж залишається? Тільки звернутися до Бога. І Ліна Костенко видобуває звідкись Псалтир. У той час, коли релігія оголошена опіумом для народу, коли храми перетворені на музеї атеїзму або ж взагалі на склади усілякого краму, коли давно від страху за своє життя селяни попалили у печах іконки, поетеса не просто знаходить і читає святу книгу, а ще й пише чи то переклад, чи то переспів канонічного церковнослов'янського тексту трьох псалмів. У процесі роботи над «Давидовими псалмами» Ліна Костенко думала не про минуле, а розмірковувала над сучасністю, тому й три поезії, що увійшли до її твору, мають виразне філософське забарвлення. Поетеса уклала в них своє розуміння праведності життєвого шляху [3; 163]. До творчого переосмислення псалмів свого часу зверталися також Тарас Шевченко та Іван Франко. Але на той час, коли жили і творили вони, це не було дивним. Після революції 1917 р., коли більшовики почали боротися проти віри, вона справді слабшає. Тому викликає подив звернення Ліни Костенко до псалмів. Адже саме їй належать слова:

Я сповідую віру,
У якій оточують німбом
не святих,
не пророків,
а просто щасливих людей.

Та й навряд чи глибоко віруюча людина наважилася б створювати власну інтерпретацію божественних текстів, вважаючи це гріхом. Отож, Ліна Костенко трансформує вибрані псалми Давида у ліричний вияв порухів власного «я».

Поетеса змінює початковий текст пророка і царя Давида перш за все тематично. В оригіналі перший, шістнадцятий та двадцять другий псалми не

мають між собою прямого зв'язку, навіть відносяться до різних кафізм (першої, другої і третьої відповідно). Ліна Костенко ж зберігає сюжетно-тематичну канву псалмів, але змінює акценти. В результаті її творча обробка становить абсолютно новий твір із трьох пов'язаних між собою частин. Так, перший біблійний псалом побудований на антитезах про те, що праведник блажен, бо не має справи з нечестивими, грішними, губителями, а день і ніч навчається закону Господа і виконує волю Його. За це праведний уподобиться дереву, яке посадили при «ісходищах вод», і у свій час матиме і листя, і плоди, і все необхідне. Але «не тако нечестивії», які будуть «яко прах, його же возметає вітр от лица землі. Яко вість Господь путь праведних, тому путь нечестивих погибне» (Пс. 1; 4, 6). В оригіналі пісень царя Давида перший псалом складається з шести віршів-речень. Ліна Костенко ж осмислює ці рядки у чотирнадцяти двовіршах, до того ж бере до уваги не все. Злободенні, як на автора, рядки псалма розписані широко, з глибоким і вдумливим підходом до сказаного. Є у псалмі й такі слова, які, навпаки, поетичної обробки уникли. Поетеса у властивій їй манері вже з перших рядків посилює експресію, вводячи в текст емоційно забарвлені лексеми [3; 163].

Версія Ліни Костенко теж обіцяє праведнику,

котрий не був ні блазнем, ні вужем.

Котрий вовік ні в празники, ні в будні

не піде на збіговиська облудні.

І не схибнеться на дорогу зради [2; 216],

вічне блаженство, бо «душа його у Бога на плечі». Поетеса теж порівнює праведного з плодючим «древом над потоком». Душа ж грішника, «сіра й напівмертва», буде горобцем, і «дощі розмиють слід його сандалій».

Цікаво, що одне речення, яке складає перший вірш псалма царя Давида («Блажен муж, іже не іде на совіт нечестивих і на путі грішних не ста, і на сідалищі губителів не сяде» (Пс. 1; 1)), у Ліни Костенко стає значно більшим та деталізованішим, і вкладається тільки у п'ять пар рядків.

Канонічний текст для Ліни Костенко – лише зразок. І тому вона на нього спирається, але не намагається наслідувати. Цим пояснюється постать ліричного героя поезії. Він, на відміну від «блаженного мужа», зображеного у Псалтирі, більш конкретизований:

І у лукавих не спита поради.

І не змінє совість на харчі [2; 216].

Підкреслюючи його значимість, поетеса тричі називає його блаженным: «блажен», «воістину блажен», «все одно блаженний». У цій поезії використана анафора (повторюється початок строф сполучником «і»).

Другий вірш псалма Ліну Костенко не зацікавив. Третя частина псалма («І буде як дерево, насажене при ісходищах вод, еже плід свій дасть во время своє, і лист його не одпаде, і вся, елика аще творить, успіє» (Пс. 1; 3)) під пером поетеси перетворюється на три самобутніх двовірша:

І між людей не буде одиноким,

стоятиме, як дерево над потоком.

Крилаті з нього вродяться плоди,

і з тих плодів посіюються сади.

І вже йому ні слава, ні хула

не зможе вік надборкати крила [2; 216].

Мотив четвертого речення-вірша біблійного тексту («Не тако нечестивії, не тако, но яко прах, його же возметає вітр от лица землі» (Пс. 1; 4)) у Ліни Костенко зазвучав як заклик, спонування до медитативних роздумів про плинність життя:

А хто від правди ступить на півметра, –

душа у нього сіра й напівмертва.

Не буде в ній ні сили, ні мети,

лиш без'язикі корчі німоти.

П'яту частину пісні Давида поетеса не розглядає, а от шоста («Яко вість Господь путь праведних, і путь нечестивих погибне») її зацікавила своєю мудрою глибиною:

І хто всіляким ідолам і владам
ладен кадити херувимський ладан,
той хоч умре з набитим гаманцем, –
душа у нього буде горобцем.
Куди б не йшов він, на землі і далі,
дощі розмиють слід його сандалій [2; 216].

Цей рядок автору особливо близький за духом. Адже нонконформізм, несприйняття вимоги часу писати лише те, що треба і дозволено, – своєрідне гасло Ліни Костенко та шістдесятників. Афористичний висновок поетеси теж цілком схожий на заключну частину Давидового псалма:

Бо так воно у Господа ведеться –
дорога нищих в землю западеться [2; 216]!

Ліна Костенко у цій поезії постає справжнім філософом, ліричне «я» висловлює свої думки та міркування про людське життя.

Тему 16-го псалма можна сформулювати його рядками: «Услиши, Господи, правду мою, вонми моленію моєму» (Пс. 16; 1) і «Од лиця Твого судьба моя ізиде» (Пс. 16; 2). Наскрізно у рядках є вдячність Господу. Крім того, звучить похвала праведникам, пересторога відступникам. Сюжет побудований на молінні до Господа про те, щоб Він дозволив бачити та розпізнавати правду та неправду усіма органами відчуттів людини («очі мої», «серце моє», «уста моя», «стопи моя»). Висловлюється прохання *«уповающих»* про захист від нечестивих відступників («в крові крилу Твоєю покриєши мя», «ізбави душу мою», «оружие Твоє от враг руки Твоєя»), від ворогів, «острастших мя», «душу мою одержаша», які оточили молитвеника, «яко лев готов на лов».

Ліна Костенко значно скорочує цей псалом, залишаючи у своїй поезії лише шість рядків (канонічний текст пророка і царя Давида містить п'ятнадцять речень і рядків). Поетичний світ на площині цієї поезії виглядає надзвичайно лаконічним та цілісним. Поетеса наголошує тут на протиріччі двох шляхів: хамського і шляхетного. Різкий та безкомпромісний поділ передає

авторську оцінку світу та основи світобачення. Ліричне «я» поезії емоційно благає вберегти себе від хамів, які раніше були друзями:

Веди мене шляхетними шляхами.

І не віддай цим людям на поталу [2; 217]...

Без сумнівів, тут звучать автобіографічні мотиви. Знову ж таки, альтернатива барикад. Тільки по той бік барикад у цих поетичних рядках не влада, не чиновники, а ті, хто зголосився стати прислужником партії. Інтерпретувати цей вірш можна як благання про захист від долі поетів-кон'юнктурників. Раніше вони були людьми з власною думкою, вільними поглядами, друзями і однодумцями. А тепер

Вони вже іншу віру напители [2; 217].

Ліна Костенко стверджує, що людство банкрутує, що звиродніння ідейно-духовне бере гору, а порятунок від цього один – очищення душі.

Одплач в мені, одплач і одболи, – [2; 217]

Звертається вона до найпотаємніших струн своєї сутності, намагаючись цим взяти на себе всі гріхи своїх співвітчизників [4; 5].

Рядки поезії під назвою «Псалом 16» позбавлені об'єктивності першого псалму. Слова звучать лише суб'єктивно, вірш вирізняється загостреним відчуттям власного «я», прагненням не загубити його і поділитися ним та своїм талантом з іншими.

Знайти схожі риси між псалмом двадцять другим та однойменною поезією Ліни Костенко найлегше. Розмір вірша цілком відповідає кількості віршів у Давидовому псалмі. Першу половину твору автор пише за сюжетом канонічного оригіналу, переспівуючи відоме пророцтво про розп'яття та смерть Ісуса Христа на Хресті. Старозавітний пророк детально описує події, що мали відбутися за кілька століть із Сином Божим («Всі видящі мя поругаша мі ся, глаголаша устнами, покиваша главою: упова на Господа, да ізбавить його, яко хоче його» (Пс. 21; 8-9), «Розділиша ризи моя собі, і об одежі моїй меташа жребій» (Пс. 21; 19)). Біблійна пісня зображує цілковиту покірність, смиренну відданість волі Божій та довіру до Промислу Божого: «На тя упова отці наші,

уповаша, і избавив єси я» (Пс. 21; 5). Цар Давид пише про прихильність Бога до Свого Сина («К Тобі привержен єсмь от ложесн, от чрева матері моєя Бог мій єси Ти» (Пс. 21; 11)), і у рядках псалма звучить хвала Богу за все та сподівання на порятунок від Нього.

Ліна Костенко не прагне повністю дотримуватися тексту цього псалма. Не зраджуючи вже початого з попередніми псалмами вільного переспіву, вона і двадцять другий псалом перероблює, пропускаючи крізь призму своєї свідомості. Багато сюжетних моментів до переспіву цього твору не увійшли. Головну увагу автор приділяє мотивам страждання Ісуса Христа:

Я ж, як вода, розлитий, душу мою загидили.
Серце, як віск, розм'якло, з нього виліплять ідолів.
М'язи мої розв'язались, вмерло моє терпіння,
язик моєї розпуки спалив моє піднебіння [2; 217].

Але крізь біблійний сюжет яскраво проглядає біль поета-опозиціонера, шістдесятника, несправедливо приреченого суспільством на муки. У поетеси цим віршем завершується не тільки триптих, а й розділ «Альтернатива барикад». Тому ця поезія має надзвичайно велике смислове, емоційне та викривальне значення.

Боже мій, я ж Тебе кличу! Що ж Ти робиш зі мною?
Що ж Ти мій голос, Боже, мені ж повертаєш луною?
Боже, хіба ж Ти пуста? Чом же Ти одвернувся [2; 217]?

Ліричний герой поезії у відчаї. Сподіване не збувається, надії згасають, руки опускаються. Допомога, про яку було висловлено стільки прохань, молитов, не надходить. Внутрішній протест, напруга наростає з кожним словом, як вольтова дуга, про яку писала Ліна Костенко в іншій поезії.

Я тихо молився, Боже, тепер я кричу вже криком –
прикрий мою душу, Боже, щитом малим і великим [2; 218]!

З'являється характерне для людської природи питання: чому, за що? Друга половина поезії Ліна Костенко – ніби імітація царя Давида. Стильова манера дуже нагадує його псалом. Але сюди поетеса вводить національну тему.

Колоритні та вражаючі слова (одоробло, опудало городів, посміховисько, бидло, барвінок хрещатий, чаша трунку) виглядають водночас і незвично, на кшталт козаків з «Енеїди», і у той же час – дуже органічно та по-українськи. В результаті маємо цілісний, гармонійно наповнений твір. У поезії висловлена думка про велич попередніх поколінь, які були «вільні, хоробрі були і пісенні». Вони зверталися з молитвами, і отримували бажане. Господь слухав і, головне, чув предків. Чому ж не чує Він сердечного крику ліричного «я» поезії?

А я – ніщо. Одоробло. Опудало власних городів.

Я – посміховисько людське, бидло поміж народів [2; 217].

Від чийого імені пише ці рядки Ліна Костенко? Який образ створює? У її двадцять другому псалмі однозначно про це не сказано, але пунктирно наміченим здається збірний образ України, її славного козацького минулого. Тепер же митець з розпачем розуміє, що України вже майже не існує, її поглинула радянська імперія, що прагнула знівелювати усе вільне, нерегламентоване постановами партії. Ліричний герой з тонкою, але викривальною самоіронією жаліється, скаржиться на свою долю:

Немає у мене війська, немає у мене пророків.

Бики мене оточили, вже їхня злоба, як хащі.

Вже пси вишкіряють на мене, як леви, криваві пащі.

Я ж, як вода, розлитий, душу мою загидили.

Серце, як віск, розм'якло, з нього виліплять ідолів.

М'язи мої розв'язались, вмерло моє терпіння,

язик моєї розпуки спалив моє піднебіння [2; 217]...

Яким беззахисним здається ліричне «я» поезії, яким безборонним, безпомічним виглядає серед биків, левів та псів цензури. «Не дай мені, Боже, впасти на цьому барвінку хрещатому», – ось і все, що треба. Більшого поетові і просити немає необхідності. Аби лише не зламатися, не згубити себе самого у вирі тяжких часів, аби не підпасти під вплив тих колишніх друзів, які зламалися під тиском системи і тепер намагаються тягти за собою у хоч і спокійне, але

вже не своє життя, у життя радянське, сіре, буденне, без свіжих слів, нових думок, позбавлене яскравих кольорів. У переспіві 22-го псалма Ліна Костенко відбирає для інтерпретації лише зрозумілі та близькі їй образи, проносить їх крізь свої почуття, часом змінює мотиви поезії, пластичність рядка. І результат спостерігаємо у віршованих рядках автора.

Наприкінці інтерпретації триптиху із Давидових псалмів Ліни Костенко стає зрозумілим вибір поетесою саме цих поезій. Перший, шістнадцятий та двадцять другий псалми використовуються під час богослужінь. Вони мають велику силу впливу на реципієнта завдяки символічності, образності, багатозначності. Особливою рисою є неоднозначність прочитання кожного з псалмів, що відкриває для поета величезний простір творчого переосмислення, зміщення акцентуацій тощо. Старозавітні псалми царя Давида з погляду художньої літератури становлять той фундамент, на основі якого формувалася творчість поетів наступних поколінь. Це філософське підґрунтя, на якому зростали і розвивалися естетичні, моральні особливості літературних надбань різних епох та країн. А для Ліни Костенко, як і для інших митців, що зверталися до Давидових псалмів у своїй творчості, псалми відображають глибину душі крізь призму загальнолюдських цінностей та християнського типу мислення. Під час рецепції цього твору стає зрозумілим подвійний бунт, протест, висловлений поетесою у віршованих рядках «Давидових псалмів». Це, по-перше, протест проти цензури та владної системи (у поезії зовсім не тонкий натяк на це), по-друге – протест проти заборони релігії, що вилився передусім у форму «Давидових псалмів».

Отже, Ліна Костенко запозичує передусім формальну оболонку псалмів, використовує церковнослов'янськими (блажен, облудні, хула, нищий, імення). Щодо змістового, внутрішнього наповнення, то поетеса змінює його відповідно до своєї альтернативної барикадам програми дій. Тому в її збірці поезій маємо не переклад, не переспів, а трансформацію Давидових псалмів, поетичну інтерпретацію подій другої половини ХХ століття, самоаналіз митця на тлі канонічного тексту.

Література:

1. Біблія. – Свято-Успенська Почаївська Лавра, 2001.
2. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
3. Переломова О.С. Художній універсум «Давидових псалмів» як результат творення індивідуального сенсу в процесі взаємодії текстів / Вісник СумДУ. Серія Філологія. – №1. – 2007. – Том 1. – С. 161-165.
4. Хом'як Т.В., Дмитренко М.В. Т.Шевченко і Л.Костенко: традиції і новаторство в циклі «Давидові псалми» / Вісник Запорізького державного університету. Серія Філологічні науки. – №2. – 2002. – С. 1-7.

Summary

Psalms of David in interpretation by Lina Kostenko

The article is devoted to research a king David's psalms' transformation in the light of the author's personality. There is a study of national, politic context and Christian myths, poetic interpretation in the work. The concept of parallel comparison for the Psalter's text and the poetry of Lina Kostenko is used. We can trace a credo by the poet and her self-analyzing in little-investigated triptych of poetry «Psalms of David».